

співрозмовника до спілкування, він передає тому інформацію й обов'язково очікує відповідь від співрозмовника.

Прийом інформації партнером співрозмовника, її обробка й передача відповідної інформації партнерові співрозмовникові й очікування від нього відповіді.

3. Завершення бесіди. Це відбувається за взаємною згодою, або в односторонньому порядку. Припиняється візуальний контакт, припиняється розмова, обмін жестами й іншими комунікативними засобами.

Результати спостереження за комунікативним розвитком дозволяють виявити його проблемні сторони і відповідно до цього конструювати індивідуальну програму комунікативного розвитку, тобто зробити навчання корекційним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисина М. И. «Формирование личности ребенка в общении». - Питер. : СПб., 2009.
2. Методика учебно-воспитательной работы в центрах коррекционно-развивающего обучения и реабилитации / М. Вентланд, Т. В. Горудко, И. В. Зыгманова, З. Рабе и другие /Под общей редакцией С. Е. Гайдукевич . – Минск, БГПУ, 2009.

УДК 159.922.76-056.37-053.6

ВПЛИВ СКЛАДУ СІМ'Ї НА ГЕНДЕРНУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ З НОРМАЛЬНИМ І ПОРУШЕНИМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

Мухіна А.Ю.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

В статті висвітлюється теоретичний та експериментальний аналіз зв'язку гендерної соціалізації зі складом сім'ї дівчат-підлітків з розумовою відсталістю і типовим розвитком.

В статье освещается теоретический и экспериментальный анализ связи гендерной социализации с составом семьи девушек-подростков с умственной отсталостью и типичным развитием.

The article highlights the theoretical and experimental analysis of the relationship of gender socialization with the composition of the family of adolescent girls with mental retardation and typical development.

Ключевые слова: самосознание, идентичность, пол, роль, умственная отсталость, подросток, родители.

Ключові слова: самосвідомість, ідентичність, стать, роль, розумова відсталість, підліток, батьки.

Keywords: consciousness, identity, sex, role, mental backwardness, teenager, parents.

Особливий вплив на формування особистісних якостей дитини справляє атмосфера в сім'ї. Турботливе й уважне ставлення батьків до дітей, щира любов до них і довіра сприяють позитивній гендерній соціалізації. Неуважне ставлення до дітей, сімейні сварки, розлучення, неповна сім'я, відсутність мати батька негативно впливають на статеворольову соціалізацію дівчат і хлопців. Батько і мати на власному прикладі показують дитині різноманітні моделі статеворольової поведінки. Однак вплив батьків може бути і позитивним і негативним. Відсутність батька у сім'ї може бути причиною виникнення у дівчат несміливості, невпевненості, замкнутості і недовірливості [2]. Дослідження Д. Логвінової показали, що дівчата і хлопці з неповних сімей схильні до емоційного напруження і внутрішніх конфліктів. Дівчата з неповної родини проявляють високий рівень сенситивних та емотивних якостей, а хлопці не здатні до наполегливості і цілеспрямованості. Одинокі мати має більш виражену установку на виховання дітей, ніж мати в повній сім'ї, іноді надмірна турбота матері призводить до формування у дитини несамостійності та безініціативності. Широко відомі спостереження, що діти, позбавлені емоційного контакту з матір'ю в перші місяці життя, ризикують в майбутньому вирости не здатними до встановлення міжособистісного контакту, уникати близьких відносин (M. Rutter, J. Langmeier, Z. Matejsek). У дівчаток емоційна ізоляція від матері, недостатня материнська любов приводять в подальшому до агресії і черствості, відсутності материнського інстинкту [1, с.65]. Для доньки батько виступає як перший у її житті зразок чоловіка, стосовно якого формуються базові установки статеворольової поведінки. Цікаво, що дівчата, які мають виражені риси жіночності, не обов'язково копіюють їх у матері, можливо, у батька, який має яскраво виражені чоловічі якості [2, с. 63]. Однією з поведінкових реакцій характерних для дівчат підліткового віку є кокетство, яке інколи спостерігається і в ранньому дитинстві при формуванні комплексу Електри. Дівчина, начебто програє з

батьком «залицання» з майбутнім чоловіком. Невміле поводження батька або його відсутність може привести до серйозних проблем у стосунках дорослої дівчини з протилежною статтю [4].

Звичайно, краще, якщо дитина розвивається відповідно до «приписаних» її статі стереотипів. Але цей розвиток не повинен бути однобічним, таким, що забезпечує успішне формування рис тільки своєї статі, ані висока маскулітність у хлопців, ані висока жіночність у дівчат не є гарантом психічного і соціального благополуччя. Надмірно жіночі дівчата бувають тривожними, із заниженою самооцінкою та недостатньою самоповагою. Ускладнює життя дитини і протилежна особливість – недостатня статевої ролі визначеність її поведінки, коли яскраво не проявляються ні чоловічі, ні жіночі риси [2, с. 69]. На формування гендерної ідентичності дитини справляють вплив не лише батьки, а й усі інші члени сім'ї, насамперед дорослі, а серед них бабусі, дідусі, брати і сестри.

Характерною рисою дівчат підліткового віку є їх прагнення бути чи принаймні вважатися дорослими. З цією метою вони інколи наслідують не найкращі взірці оточуючої дійсності: сексуальне експериментування, паління, вживання наркотиків та спиртних напоїв. Підлітки в усьому наслідують дорослих: у моді, мові, дозвіллі, визначають діапазон припустимих для себе і прийнятних у їхній референтній групі дій і вчинків як високоморальних, так і протиправних, аморальних. Реакція емансипації, характерна підліткам, може проявлятися у дівчат не тільки в спробах уникнути впливу дорослих, а й у висміюванні, критиці звичних для останніх понять і цінностей — "старомодних" уявлень про дівочу честь, цнотливість, чарівність, жіночність, привабливість [3].

Формування статевої ролі ідентичності у дівчат підліткового віку відбувається на фоні психосексуального розвитку, який ускладнює формування моральних норм і цінностей і, якщо вони не були сформовані в латентний період, то під час гормонального сплеску зробити це дуже важко. Статевий потяг у дівчат виникає у 10-12-річному віці, дещо запізнюється у розумово відсталих дівчат, для них, в 11-13 років ведучим видом діяльності залишається учбова, що гальмує розвиток свідомості. Вплив батька на статевої ролі ідентичність дівчини в спеціальній психології досліджено не було, але є відомості про вплив на свідомість дитини матері. За даними Т. Кузьміної, у молодших школярів з розумовою відсталістю виявляється сильна емоційна прив'язаність до матері, яка не залежить від способу життя матері і її ставлення до дитини. Багато дітей не диференціюють негативних якостей асоціальної матері, завдяки чому виникає ймовірність подальшого засвоєння даних якостей такою дитиною та закріплення їх як моделі поведінки.

В дослідженні проведеному нами брали участь дівчата-підлітки 11-16 років з нормальним інтелектуальним розвитком і з розумовою відсталістю. При проведенні дослідження на кожну дівчину була заведена анкета, де зазначався склад її сім'ї. Нами були порівняні показники гендерної ідентичності (які були визначені за допомогою методик «Незакінчені речення», «Малюнок людини своєї і протилежної статі», опитувальники О.Зарова і С.Носова, направлені на виявлення об'єктів ідентифікації, моделювання проблемних ситуацій) зі складом сім'ї дівчат. Перший фактор, що вивчався був пов'язаний з наявністю рідного батька, вітчима, або відсутністю чоловіка в сім'ї.

Таблиця 1

Вплив чоловіка (вітчим, батько) на показники статевої ролі ідентичності (дівчата з типовим розвитком)

	Немає (N=11)	Вітчим (N=26)	Батько (N=83)	H	P
Ставлення до батька	0	0,25	1,207	14	0,001
Ставлення до матері	2,125	0,792	1,491	7,5	0,024
Відношення до сексуального життя	2,042	0,917	1,307	9,6	0,008
Ставлення до протилежної Статі	1,833	-0,083	1,46	10,4	0,006
Жіноча фігура загалом	13,5	10,333	11,805	9,4	0,009
Схильність до порушення норм та правил	3,667	6,333	3,659	7,4	0,025
Схильність до адиктивної поведінки	5	5,833	5,098	1,1	0,582

Таблиця 2

Вплив батька на показники статевої ідентичності (дівчата з розумовою відсталістю)

	Немає (N=69)	Вітчим (N=26)	Батько (N=25)	H	P
Фемінність за малюнком	1,473	2,506	1,205	7,4	0,025
Схильність до порушення норм та правил	4,774	3,333	4,167	6,3	0,044

З наведених таблиць, бачимо, що найкраще ставлення до батька виявляється у дівчат з нормальним інтелектом, яких виховує рідний батько, найгірше - у дівчат, які ростуть в сім'ях без батька і вітчима ($p < 0.05$). Ставлення до матері на низькому рівні у дівчат, які ростуть в сім'ї з вітчимою, найчастіше у таких родинах мати більше уваги приділяє чоловікові. Найбільш позитивно ставляться до матері дівчата, які виховуються в материнській сім'ї ($p < 0.05$), тобто сім'ї без чоловіка. Ставлення до сексуального життя найбільш демократичне у дівчат, в сім'ях без батька, пояснюється це авторитетом і більшою суворістю чоловіка в вихованні дівчини ($p < 0.05$). В сім'ях, де дівчат виховує жінка (або жінки – мати і бабуся) спостерігались особливості в малюнках жіночої фігури: вона висока і значуща у дівчат з материнських сімей ($p < 0.05$). Схильність до порушення норм і правил найвище у дівчат, які виховуються матір'ю і вітчимою ($p < 0.05$), це стосується і схильності до адиктивної поведінки ($p < 0.05$).

На дівчат з розумовою відсталістю даний фактор впливає, але ж не так суттєво. Однак існуючі закономірності в корені відрізняються для дівчат з розумовою відсталістю і з нормальним інтелектуальним розвитком. Зокрема, показник фемінності за малюнком (відношення деталізації жіночої фігури до чоловічої) вище за все у дівчат, які виховуються в сім'ї з вітчимою ($p < 0.05$), що вказує на менший емоційний зв'язок доньки з вітчимою, ніж з батьком, а схильність до порушення норм і правил у сім'ях, де є вітчим або батько, найнижча ($p < 0.05$).

Наступний фактор – це наявність чоловіка в сім'ї (брат, дідусь чи батько).

Таблиця 3

Дівчата з нормальним інтелектуальним розвитком

	Так (N=107)	Ні (N=13)	U	P
Ставлення до батька	1,085	0	243	0,004
Ставлення до матері	1,402	2,125	73	0,052
Ставлення до сексуального життя	1,257	2,042	50,5	0,009
Ставлення до майбутнього	1,665	2,25	64	0,022
Жіноча фігура загалом	11,617	13,5	55,5	0,015
Ситуації	8,851	10	78	0,046

Таблиця 4

Дівчата з розумовою відсталістю

	Так (N=77)	Ні (N=43)	U	P
Фемінність за малюнком	1,696	1,235	248	0,036
Схильність до агресії та насилля	8,37	6,778	304	0,026

З наведених таблиць видно, що дівчата з нормальним інтелектуальним розвитком, які проживають у родині, де є чоловік (незалежно від того, чи є він батьком, братом або дідусем), мають краще ставлення до батька, в сім'ях де є чоловік дівчата краще орієнтуються в статевої ідентичності стереотипах, також, їм більш доступна фемінна роль, не тільки внаслідок наслідування, але й контрасту наявної маскуліної ролі. Емоційна близькість з матір'ю у таких дівчат дещо нижча, тому що вони гармонійно взаємодіють з усіма членами родини і відсутній так званий гіпертрофований зв'язок з матір'ю. Таким дівчатам у майбутньому легше вступити в брак, зменшити емоційний зв'язок з матір'ю та взаємодіяти й приймати позицію чоловіка, у майбутньому вони впевнені більше, мають нижчий рівень «сексуальної зацікавленості», пояснюється це більш жорстким контролем,

розвитком моральності. Вони більш компетентні в статевої поведінці, тому що спостерігають щодня взаємостосунки між батьками. Краще малюють чоловічу фігуру, але не так чітко жіночу, порівняно з дівчатами, що живуть в «материнських сім'ях» ($p < 0.05$).

Даний фактор набагато менше впливає на дівчат з розумовою відсталістю. Дівчата з розумовою відсталістю, в сім'ях яких є чоловік, показують вищий рівень фемінності за малюнком чоловіка і жінки ($p < 0.05$), але вони більш схильні до агресії та насильства ($p < 0.05$). В дослідженнях Н. Барінової зазначено, що батько в сім'ї може впливати на формування у доньок маскуліної поведінки, при умові, що вони знаходяться в емоційній близькості, дівчата з нормальним інтелектуальним розвитком протиставляють маскуліні риси, а дівчата з порушеним інтелектом ідентифікують. Якщо проаналізувати методику «Незакінчені речення», то можна зробити висновок, що в сім'ях розумово відсталих дівчат, навіть якщо присутній чоловік, дитина не в змозі отримати «якісну інформацію взаємовідносин», тому залишається не адаптованою до проблемних ситуацій в соціумі, до спілкування з представниками протилежної статі, але для неї є доступні зовнішні відмінності і вона це показує в малюнках. Ці дівчата більш детально малюють жіночу фігуру, «як би вказуючи на відмінності її від чоловічої».

Таблиця 5

Вплив кількості дітей в сім'ї на показники статевої ідентичності
Дівчата з типовим розвитком

	1 (N=12)	2 (N=95)	3 (N=13)	H	P
Ставлення до сексуального життя	1,964	1,253	1,25	6,4	0,04
Ставлення до майбутнього	2,357	1,635	1,643	8,1	0,017
Схильність до агресії та насилля	5,857	6,051	9,571	11,2	0,004
Схильність до делінквентної поведінки	3,714	3,641	5,571	11,6	0,003
Прийняття жіночої ролі	18,286	17,487	15,286	8,2	0,016

Таблиця 6

Дівчата з розумовою відсталістю

	2 (N=67)	3 (N=53)	U	P
Схильність до порушення норм та правил	3,759	5	181,5	0,008
Схильність до делінквентної поведінки	5,586	6,273	222	0,062

Серед дівчат з нормальним інтелектуальним розвитком вище рівень емоційно-позитивне ставлення до сексуального життя у тих, хто є єдиною дитиною в сім'ї ($p < 0.05$), так само у них краще ставлення до майбутнього ($p < 0.05$), найбільш високе прийняття жіночої ролі ($p < 0.05$), пояснюється особливим відношенням батьків до єдиної дитини в сім'ї, задоволенням її потреб і непотрібністю дитині самій боротися і сперечатися за свої права і інтереси. Схильність до агресії та насильства зростає з кількістю дітей у сім'ї ($p < 0.05$), схильність до делінквентної поведінки, до порушень норм і правил так само найбільш виражена в сім'ях з трьох дітей і більше ($p < 0.05$). Велика родина – це один із встановлених корелятивів делінквентності зазначав (Fischer, 1984). Причина цього – соціальний статус багатодітної сім'ї, більш низький рівень дисципліни і уваги до кожної дитини. Можливо також, що діти в таких сім'ях отримують менше уваги і любові з боку батьків, і тому їм складніше формувати просоціальні навички. Єдина дитина в сім'ї рідше стає делінквентною (Hirschi, West), а найбільш до делінквентності схильні середні за порядком народження діти (Hirschi, Leflore).

Суттєвим для аналізу сімейних стосунків є компонент матриці, що відображає високий рівень зв'язку між схильністю до адиктивної поведінки та схильністю до агресії та насильства. Важливо відзначити, що перелічені показники корелюють з позитивним ставленням до батька ($r = 0.25-0.55$, $p < 0.05$). В дослідженні Н. Барінової присвяченому психологічним особливостям відношення батька до доньки-підлітка, відзначено, що гарні стосунки з батьком, безпосередньо пов'язані з високою маскуліністю доньки, а схильність до адиктивної поведінки та агресії, є суто чоловічими якостями.

Для вибірки дівчат з типовим розвитком характерною є позитивна кореляція ставлення до себе і до батька ($r = 0,43$; $p \leq 0.001$), але для розумово відсталих дівчат цієї закономірності немає ($r = -0,1$; $p = 0.47$), пояснюється це більшою залежністю самооцінки розумово відсталої дівчини зі структурою дефекту, а не стосунками з батьком. У вибірці дівчат з розумовою відсталістю, чим краще ставлення до батька, тим вище компетентність в життєвих ситуаціях ($r = 0,41$; $p \leq 0.001$), для звичайних дівчаток - навпаки ($r = -0,25$; $p \leq 0.05$),

чим краще ставлення до батька, тим нижче показник фемінності при моделюванні життєвих ситуацій, пояснюється це перевагою андрогіної моделі статевої поведінки дівчат з повних сімей з високим рівнем емоційних відношень з батьком, дівчата з фемінністю ближче у спілкуванні і взаєморозумінні з матір'ю, а не з батьком [2]. Також, характерним є те, що дівчата з розумовою відсталістю згадували батька, переважно позитивно, навіть, якщо він не проживав з ними, а дівчата з нормальним інтелектуальним розвитком були більш критичні, щодо батька. За словами О. Зарова, з народження дівчина проходить окремі періоди розвитку, в яких вона емоційно ближче стає то до батька, то до мати, набирає досвід, а в підлітковий вік обирає власну модель поведінки, щодо розумово відсталих, то вони якісно і кількісно відстають. Для розумово відсталих дівчат наявність батька в родині дає змогу більш детально ознайомитися з статево-рольовими взірцями поведінки і диференціювати жіночі та чоловічі ролі, тому показник фемінності при моделюванні проблемних ситуацій у цих дівчат вище. У вибірці дівчат з розумовою відсталістю, чим краще ставлення до батька, тим вони більш компетентні в ситуаціях, пов'язаних з протилежною статтю ($r = 0,4$; $p \leq 0.002$), серед звичайних дівчат закономірність зворотна ($r = -0,31$; $p \leq 0.02$). Для дівчат з розумовою відсталістю емоційно теплі стосунки з батьком розповсюджується на прийняття «чоловічого образу» взагалі, також причина в перевазі органічних потреб, у дівчат з нормальним інтелектуальним розвитком, які мають теплі стосунки з батьком спостерігається формування андрогінності і адаптивного ставлення до проблеми сексуальності, взаємовідносин з представниками протилежної статі та перешкоджає розвитку досяжницького сексуального сценарію, який ґрунтується на почутті власної незначущості, непотрібності [4].

Для дівчат-підлітків, як з нормальним так і з порушеним інтелектуальним розвитком найбільш близький емоційний зв'язок з матір'ю характерний при відсутності чоловіка (батька або вітчима), але при цьому дівчата з нормальним інтелектуальним розвитком не вважають свою сім'ю взірцем для копіювання, чого не можна сказати про дівчат з розумовою відсталістю. Престижність і компетентність батьків відіграє позитивну роль для дівчат з нормальним інтелектуальним розвитком, тому що значно знижує їх схильність до саморуйнівної поведінки і почуття провини ($r = -0,64$; $p \leq 0.001$), проте для дівчат з розумовою відсталістю, взагалі, не властива саморуйнівна поведінка ($r = -0,36$; $p \leq 0.015$), пояснюється це особливостями дисбалансу зовнішньої та внутрішньої самооцінки розумово відсталої дитини (М. Матвєєва).

З проведеного дослідження стає ясно, що соціальні фактори набагато менше впливають на свідомість розумово відсталих дівчат, ніж підлітків з типовим розвитком. Гендерна соціалізація залежить від наявності чоловіка і жінки в сім'ї, кількості дітей і емоційної близькості між членами родини. Формування статево-рольової ідентичності проходить на фоні статевого розвитку і впливає на самооцінку, поведінку і міжособистісні стосунки підлітків. Для дівчат з розумовою відсталістю знання і прийняття свого психологічного полу не гарантує знання соціально-прийнятих моделей поведінки, а їх незнання приводять до фрустрації, агресії або пасивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барінова Н. Вплив батьківського відношення на структуру маскуліності-фемінності у дівчат-підлітків // Наукові записки Харківського Університету повітряних сил. Випуск 3 (24). – 2005. – С. 212 - 217.
2. Вихователю про психологію та поведінку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / За ред. Т.В. Говорун. -К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996. – 168с.
3. Шкіряк-Нижник З., Непочатова О. Дівчинка - дівчина - жінка - мати: Розмови з молодими. – К.: Б.В., 1989.
4. Фрейд З. О психоаналізі. – М.: Поппури, 1997. – 357 с.

УДК: 376.352:373.2

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ РАЗВИВАЮЩИХ ИГР С ДОШКОЛЬНИКАМИ, ИМЕЮЩИМИ ОГРАНИЧЕННЫЕ ЗРИТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Одинокова Н.А.

Новосибирский государственный педагогический университет

У статті розглянуті деякі негативні чинники, які необхідно враховувати, якщо в зміст занять з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я включаються комп'ютерні ігри, а також вимоги до наочного матеріалу та умов їх використання.

В статье рассмотрены некоторые отрицательные факторы, которые необходимо учитывать, если в содержание занятий с детьми с ограниченными зрительными возможностями включаются